

Hommage à Bernard Le Calloc'h (1925–2022)

A magyarbarát francia tudós 100. születésnapján

Bernard Le Calloc'h sajnos nem érthette meg a 100. születésnapját, de elfelejtünk nem szabad mindazt, ami hozzánk fűzte, amit értünk tett, amit rólunk írt. Polihisztóriai életműve egyedülálló örökség.

Szinte lehetetlen meghatározni: író volt-e, vagy földrajztudós, nyelvész vagy irodalmár, politikus vagy filozófus, világutazó, vagy csak kíváncsi felfedező, de nem is fontos pontosítani. Egyedüli volt – hozzá hasonlót nem ismerünk. Teljes életművét képtelenség egyetlen tanulmányban bemutatni, emlékező írásunkban elsősorban a magyar történelemhez, a magyar nép lélektanához, a magyar nyelv megértéséhez tudományosan és érzelmileg közelítő írásait próbálom megközelíteni.

1925. november 2-án született Le Havre-ban, breton családból. Jogi és irodalmi tanulmányait a Sorbonne-on, nyelvészetit a Keleti Nyelvek Főiskoláján végezte. Számos külföldi megbízatása után (tanár, diplomata Szerbiában, Németországban, francia követségi titkár Magyarországon), elsősorban francia politikai tevékenységet folytat, 1947-től De Gaulle tábornok eszméi mellett áll ki élete végéig.

Ám közben megismerkedik Magyarországgal. Miért pont hozzánk jön? Már Aurélien Sauvageot tanítványaként, mestere magyarság-ismeretének köszönhetően kíváncsi lett erre az országra, erre a nemzetre, amelyről a franciák oly keveset tudnak. Ő maga így vall erről: „1947-ben kezdtem érdeklődni Magyarországra iránt. Akkoriban utolsó éves diák voltam a párizsi egyetemen. Egyszer az egyetemi könyvtárban véletlenül rábukkantam egy Budapesten kiadott, ügyesen összeállított könyvre, amely francia nyelven mutatta be Magyarországot. Nagy érdeklődést keltett bennem. Részletesen elmagyarázta a magyar történelmet, földrajzot, a nép homályos eredetét, az ország gazdaságát, politikai életét. Így ismerkedtem meg először a magyarok különleges problémáival, a trianoni határokon túl élő magyar kisebbségekkel és a magyarok álláspontjával ebben a kérdésben. Nekem ez valóságos felfedezést jelentett, hisz eddig nem volt alkalmam sem magyar, sem más Duna-medencében élő néppel foglalkozni.

Igaz, a szüleimnél volt egy régi kézirat a Kiegyezés-kori Magyarországról, melynek szerzője egy általam ismeretlen rokonom volt, de nem nagyon kötötte le a figyelmemet, amikor a kezembe vettem.”¹

Mi következik ezután? Ellátogat a Párizsi Magyar Intézetbe, megismerkedik Lelkes István igazgatóval, a könyvtárban francia nyelvű irodalmat olvasgat Magyarországról, főleg a magyar kérdésről. Sőt, véletlenül találkozik Illyés Gyulával az intézetben 1947-ben. (A háború után először mehetek magyar írók Párizsba, többek között az édesapám, Madácsy László is). Illyés Gyula költeményeit már francia fordításban olvasta, így találkozásuk és beszélgetésük felejthetetlen marad szívében. Az 1947. február 10-ei párizsi békeszerződések megerősítették benne – milyen igazságtalan a politika Magyarországgal, megpecsételték a magyar kisebbségek sorsát Európában. A „kettős mérce” francia részről elkeseztette: „Mindenesetre akarva-akaratlanul meg kellett állapítanom, hogy még a 20. század közepén, a modern államok ugyanúgy önkényeskedtek, mint valamikor a királyok. Hiába tartanak beszédeket a népek szabadságáról, az emberi jogok tiszteletben tartásáról, az egyenlőségről stb. Európa kellős-közepén több millió ember, több millió magyar – ennek az önkényeskedésnek az áldozata lett. És senkisé sem szólt érdekükben, kivéve a magyar kormányt. Azt állíthatom, hogy aznap fedeztem fel a magyar tragédia titkát, és világosan érzékeltem, hogy a magyarok nem élhetnek békében addig, amíg a magyar kisebbség kérdésének nem lesz kellő megoldása.

Ez az esemény, amely az általános közömbösség közepette történt, megrázóan hatott rám. Ettől kezdve, bár még nem ismertem a magyarokat, rokonszenvet éreztem irántuk. Kíváncsi lettem rájuk. Megegyeztem magamnak, hogyha akad egy alkalom, Budapestre utazom. És a Jó Isten segítségével adódott.”² 1947 júniusában Lelkes István levélben jelzi Le Calloc’h-nak: egy tanévre Gödöllőn a premontrai francia gimnáziumban lenne francia tanári állás. Így elindulhat a közvetlen találkozás Magyarországgal. Szlovákián keresztül, a Duna mentén érkezett a magyar határhoz, ahol először látta meg a piros-fehér-zöld magyar zászlót.

Melyek az első benyomásai? Nyomor, pusztulás, bürokrácia a háború után, orosz katonák az utcákon, más szokások, más nyelv. Még francia nyelvű magyar nyelvtant sem lehetett kapni, csupán angolt. „Az ebédnél már a magyar ábécét tanultam. Ettől a naptól kezdve a mai napig, több-kevesebb sikerrel, viaskodom a magyar nyelvvel. A szókészlet legnagyobb része nem hasonlít semmilyen ismert idiómához. A mondatszerkezetek egészen másképpen működnek, mint az indogermán nyelvekben. Aztán a ragozás, az annyira idegen egy franciának, és az a furcsa szokás, hogy a magyarok fordítva beszélnek, azzal a szóval kezdenek, amivel a francia befejezi a mondatát. Ki hallott még ilyet? Józan eszű

1 Bernard Le Calloc’h: *Magyarok Franciaországban – franciák Magyarországon*. Váci Városvédők és Városépítők Egyesülete, 2005. Gödöllői emlékeim, avagy hogyan lettem magyarbarát. 129–146.

2 I. m. 131–132.

az, aki az ígét a mondat végére teszi, holott a francia az ígével kezdi mondókáját? De el kell ismernem, hogy a magyar nyelv tanulása nem okozott nekem különösebb nehézséget. Négy hónap után már képes voltam egyszerű mondatokat szerkeszteni...³ Budapest szépségét rögtön felfedezi, de szörnyű látni a háború sebeit: a Duna hidjai leszakadva, összedőlt és megsebzett házak, kolduló hadirokkantak, ellenben az élelmiszerellátás fellendült, a földreformnak köszönhetően. Le Calloc'h a Francia Intézetben arról is értesül, mi lesz a teendője az iskolában, jó kapcsolatot kell tartani a premontrei felekezettel, terjeszteni a francia kultúrát és irodalmat a magyar tanítványok körében. (Amíg lehet, mert egy félmondatból arról is értesült, jöhetnek politikai változások).

Igaz, Gödöllő kezdetben csalódást jelent számára. Párizsban még azt olvasta, ez volt a „magyar Versailles”, Erzsébet királynő kedvenc nyaralóhelye, ám a valóságban, most maradi falunak látszott: orosz katonák a földutakon, ápolatlan parkok, a kastély nem tündökölt. Csak később, a falutól távol, egy domb oldalán bukkant rá a rendházra, amely egy fenséges barokk kastélyhoz hasonlított. Erdők vették körül, jó levegő és szabad, ápolt környezet. Az eredetileg francia szerzetesrendnek köszönhetően, különleges hangulata volt a gimnáziumnak, és benne a vendégtanári szobának, könyvtárral, kényelemmel, tisztasággal. Lassan kiderül, mi lesz a feladata: francia történelmet, irodalmat, és földrajzot kell tanítania, kizárólag francia nyelven. Tökéletesíteni kell a francia kiejtést, és a francia nyelv sajátos kifejezéseit. A premontreiek viszonylag kényelmes körülmények között élnek, vezérelveik a nevelés és a tanítás. „Papok voltak, de mindenekelőtt kitűnő nevelők. Volt közöttük nyelvész, történész, teológus, de fizikus, vegyész, matematikus is. Látszott, hogy nagy gonddal és mondhatom élvezettel oktatták a rájuk bízott ifjakat. Késő estig láttam őket felügyelni, a cserkészekkel, az önképzőkörrel törődni. Kirándulásokat szerveztek, színi előadásokat rendeztek...⁴ Közülük is legjobb barátja, egy fiatal pap, Kovács Kolos lett, aki négyévi orosz fogságból menekült meg és kiváló tanár volt, tőle lehetett a pedagógiai ismereteket megtanulni. (Ő később Szegedre kerül, és az egyetemi gimnáziumban lesz világi franciatanár, Kovács Béla néven. Jól ismertem). A 16-17 éves kamaszokkal nem volt könnyű franciául beszélgetni, de egyre jobban közel kerültek egymáshoz. Le Calloc'h végtelen tisztelettel beszél volt kollegáiról, a magyar szerzetesekről, akiknek – és neki is – 1946 szeptemberétől egyetlen esztendő adatott meg a békés tanításra. Az 1947-48-as tanév a reménység jegyében indult, de a magyar köztársaság napjai meg voltak számolva. A júniusi vizsga idején a kommunista kormány elrendelte (Ortutay miniszter gondos elkobzási terve alapján) az egyházi iskolák államosítását. Az emlékiratok befejezésében még olvashatjuk az utolsó hónapok felejthetetlen emlékeit: 1948. március 15-ét, a műsort, a zászlófelvonást, az ünnepi beszédet, mely Magyarország megalázó helyzetét is kiemelte az idegen csapatok megszállása miatt, aztán halljuk a Himnusz

3 I. m. 133-134.

4 I. m. 138.

hangjait. „Nekem, aki hozzá vagyok szokva a Marseillaise férfias, harcias zenéjéhez, furcsán hangzott Kölcsey Ferenc könyörgő imája és Erkel Ferenc egyházi énekekre emlékeztető lassú zenéje.”⁵ Egy sokoldalú, fiatal európai, francia értelmiségi lassan érzelmileg is azonosul a magyarsággal. Még eltölt néhány évet nálunk, a budapesti francia követség titkáráként, majd 1953-ban visszatér Franciaországba. De nem egyedül, egy csodálatos magyar feleséget visz magával, Katalin asszonyt. Így, nem csoda, hogy majdnem tökéletesen megtanul magyarul.

További életrajzi adatait egy 2006. március 30-án hozzám küldött leveléből ismerem.

Kedves Piroska!

Március 23-i levelére sietek válaszolni, hiszen holnap útra kelek három hétre.

- 1953-ban, Magyarország után, Franciaországba mentem vissza.
- Egy évre rá, kiküldtek Jugoszláviába azért, mert szerb-horvátul tudtam. Szerb-horvát nyelvi vizsgám van.
- Belgrádban csak egy évig maradtam.
- 1956 és 1958 között tolmácsként, fordítóként működtem a miniszterelnöki hivatalban.
- 1958-ban, De Gaulle újabb hatalomra jutása következtében, és mivel baráti viszonyban voltam évek óta az új kormányfővel, Michel Debré-vel, megkértem, hogy az UNR (gaullista párt) főtítkár rendelkezésére tegyen, hogy ennek a kabinetfőnöke legyek. Így történt, mert, lévén a régi gaullista gárda „örökös” tagja, az új politikai garnitúrában mindenkit ismertem és mindenki ismert.
- 1960-tól Georges Pompidou haláláig (1974), a gaullista párt központi hivatalában szünet nélkül dolgoztam az egymást követő főtítkárok mellett, akik nekem jóbarátok voltak.
- Egyidejűleg, a nemzetvédelmi miniszter mellett is működtem mint tanácsadó.
- 1974-ben, miután Jacques Chirac lett az új miniszterelnök, visszakerültem a miniszterelnöki hivatalba (Hôtel de Matignon), és a mellette működő államtitkár bizalmasa lettem.
- Egy évre rá, ki lettem nevezve a Villamosság felső tanácsának igazgatójává.
- 1985-től 1995-ig a szenátusnál külügyi tanácsosként dolgoztam.
- 1995-ben, 70 éves koromban nyugdíjba mentem.
- Közben a tudomány terén is nagyon tevékeny voltam. Az Ázsiai Társaság, az Írók szövetsége, a Földrajzi Társaság választmányának a tagja voltam és vagyok. A Finnugor Társaság alelnöke is vagyok.

Kézcsókjaimat küldöm és jó munkát kívánok!

Bernard

A talán kissé száraz életrajzi adatok nem árulják el, hogy a rendszerváltás után milyen mélyen és hűségesen kötődött hozzánk tudományos és irodalmi munkásságának köszönhetően. Mivel kilenc nyelven beszélt (köztük finnül, észtül, magyarul, újgörögül, szerb-horvátul, oroszul), rendkívül sokirányú volt az érdeklődési köre. Leginkább politikával és földrajzzal foglalkozott, Kőrösi Csoma Sándor érdekelte. Kutatásait több franciául és magyarul írt művében közölte.⁶ Mintegy harminc évig kutatta a székely vándor életútját. Sőt, végig járta maga is, nagy utazóként a magyarság eredetét kereső tibetológus nyomait a valóságban. Mindezt különleges képekkel és fotókkal ellátott összefoglaló könyvében ismerteti meg velünk.⁷ Közben, szinte azonosulva a felfedezővel, útinapló formában mesél vándorlásáról, magyarul-franciául. A napló személyes hangvételének megfelelően átéli hőse szenvedéseit, aki úgy utazott, mint egy koldus szerzetes, észrevétlenül, komoly tibeti nyelvtudással, tíz évet elvesztegetve életéből Indiában. Ázsiai útjainak attól a lángoló vágytól űzve vágott neki, hogy a hatalmas kontinens közepén valamiféle ősházára leljen, ahol kialakult egykor egy nemzet, amelyből ő is származik. Mit találhatott ott? Talán egy nyelvet vagy egy törzset vagy ősi szálláshelyeket, ahonnan a magyarok vagy a hunok vagy a székelyek származtak. Ám a Himalája istenei nem engedték tovább, heves láz támadta meg, maláriában hunyt el 1842 áprilisában. A Dardzsilingi temetőben nyugszik. A naplók olvasása különleges élményt jelent mindannyiunknak, magyaroknak, székelyeknek, akik még mindig keressük – kutatjuk származásunk titkát, a rokonaink nyomait, Európában egyedülálló nyelvünk eredetét.

Bernard Le Calloc'h ezt a szüntelen kutatási vágyat így foglalja össze: „Szinte a mai napig a magyarok hisznek vagy akarnak hinni népük hun származásában. Ez az elpusztíthatatlan hiedelem a 11. századtól, I. István korától meggyökeresedett a magyar történelem mélyén. Nyolc századon keresztül ezt a valóságos nemzeti hitelvet senki sem vonta kétségbe, mindenki szentírásnak vette. Ha mégis egy olyan szerző került elő, aki kételyét merte kifejezni, általános méltatlankodás tört ki. Ez így volt még a 19. században. Egyszer és mindenkorra el volt döntve, hogy Attila az első magyar király és a hunok a magyar nemzet megalapítói. Hiába bizonyították a nyelvészek, a történészek a magyar nyelv kétségbevonhatatlan finnugor eredetét. Végeredményben most is sok magyar szempontjából, ha a finnugor népek valahogyan rokonságban vannak velük, csak azt jelenti, hogy tulajdonképpen ők is a hunok ivadékai.”⁸

Bernard Le Calloc'h számos kitétetést nyert el a moldvai csángókról és az erdélyi székelyekről írt műveivel: pl.: A Francia Földrajzi Társaság egyik

6 Bernard Le Calloc'h: *Kőrösi Csoma Sándor útinaplója*. Örvös Lajos fordítása. Bp., 2000, 143; *Kőrösi Csoma Sándor naplója (1835–1842), II.* Bp., 2005, Püski Kiadó.

7 Bernard Le Calloc'h: *A nagy székely vándor*. Bp., [s. n.], Gróf Klebelsberg Kiadó, 547.

8 Bernard Le Calloc'h: *Les hongrois face à la révélation de leur origine finno-ougrienne aux XVIIIe et XIXe siècles*. Études finno-ougriennes, vol. 40–171.

nagydíját 2007-ben; 2008-ban a Magyarok Világszövetsége emlékfát ültetett tiszteletére az Ópusztaszeri Emlékparkban, a Kőrösi Csoma hagyaték ápolásáért; 2009-ben elnyeri a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjét; 2009-ben Gábor Áron Díjat kap a székelyektől; 2011-ben Teleki Sámuel Emlékérmét, a hetvenes évek óta magas színvonalú, a magyar–francia kapcsolatok témaköreiben folytatott kutatómunkájáért. (Tagja volt az Ázsiai Társaságnak, a Földrajzi Társaságnak, a Francia Tengerentúli Tudományok Akadémiájának, a Finnugor Társaság alelnöke, tagja a Magyar Orvostörténeti Társaságnak és a Magyar Földrajzi Társaságnak stb.) Ezek a kitüntetések azonban nem tükrözik mindazt a különleges, szüntelen kutatói kíváncsiságot és kitartó olvasást, újabb témák felfedezését, amelyről könyvei árulkodnak, nem beszélve a politikai tevékenységéről. Franciaországban De Gaulle-ról, a gaullizmusról számtalan könyvet írt. Hitt De Gaulle eszméiben, aki egyszerre volt a tettek embere és gondolkodó ember, és aki Franciaországot nagyra tette. A tábornok indulásáról, hitvallásáról magyarul is megjelent, képekkel illusztrált könyve.⁹ Rendkívül érdekesek azok a kutatásai, főleg francia levéltári anyagokban, amelyeket nyugdíjas éveiben kétoldalú magyar és francia, elfelejtett vagy ismert történelmi személyiségekről írt. Ezeket az érdekes „arcképeket” magyar nyelvű előadásokban is felvillantotta. Budapesti székhelyei a Magyar Orvostörténeti Könyvtár díszterme, vagy a Tudományos Akadémia Klubja, valamint 1998-tól rendszeresen Vácott a Művelődési Ház. (A programokon, számos érdeklődő értelmiségi soraiban magam is részt vettem.) Előadásai nemcsak egyedi és ismeretlen témákról szóltak, hanem ékes, hibátlan magyar nyelven lenyűgözték a közönséget. Így beszélt orvostörténeti témákról is, például Szangye Püncog lámáról, aki Tibet különös orvosi rendszerét, mindennapi gyógyító gyakorlatát közvetítette Kőrösi Csoma Sándornak. Ezek az előadások több kötetben magyarul és franciául is megjelentek. Válasszunk ki néhányat: *Rákóczi és a franciák; Le Xème siècle et les Hongrois; II. Rákóczi Ferenc egyetlen unokája; Arcképek és idézetek; Arcképcsarnokom; Magyarok Franciaországban, franciák Magyarországon* stb.¹⁰

9 Bernard Le Calloc'h: *Charles De Gaulle indulása*. Gróf Klebelsberg Kiadó, 291.

10 Bernard Le Calloc'h: *Les csángós de Moldavie*. Brest, 2005, Éditions Armeline.

Bernard Le Calloc'h: *Les sicules de Transylvanie*. Brest, 2005, Éditions Armeline.

Bernard Le Calloc'h: *Az erdélyi unitáriusok*. Paris, 2007, Éditions Glyphe.

Bernard Le Calloc'h: *Magyar sorsok Párizsban*. Vác, 2007, Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete, 124.

Bernard Le Calloc'h: *Rákóczi és a franciák: La mémoire de Rákóczi en France: Un patrimoine franco-hongrois*. Vác, 2008, Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete, 185.

Bernard Le Calloc'h: *Les Sabbataires de Transylvanie*. Brest, 2009, Éditions Armeline.

Bernard Le Calloc'h: *Arcképcsarnokom*. Vác, 2011, Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete, 441.

Bernard Le Calloc'h: *Arcképek és idézetek*. Vác, 2011, Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete, 311.

Bernard Le Calloc'h: *Des Asiatiques en Hongrie. Khazars, Kabars et Alains*. Paris, 2013, L'Harmattan.

A Rákóczi-ról szóló eszmefuttatásai különösen vonzották a közönséget – nem csoda. Ezek a francia személyiségek, mint Des Alleurs Márki, a Rákóczi felkelés francia ügyvivője, vagy Lemaire, a történetíró hadmérnök vagy De Saussure, Rákóczi rodostói bizalmasa, Molitard, aki Rákóczi szívét visszahozta Franciaországba 1735-ben stb., ismeretlenebbek számunkra. Különösen a II. Rákóczi Ferenc egyetlen unokájáról szóló könyv – Josephine Ragotsky de Brogny, aki később apáca lett a párizsi Vízitációs rendben. Ő csak franciául beszélt, nevét lengyelesen torzította. Jozefa Sarolta Rákóczi József lánya volt, aki 1736-ban született Törökországban. Különös és szomorú, de Franciaországhoz kötődő életéről is írt Le Calloc'h.¹¹

És most itt, bevallom, elakadtam. Mert képtelenség hozzánk kapcsolódó írásait felsorolni, lényegében a Honfoglalástól kezdve, a magyar történelem minden korszakához kapcsolódnak írásai, különös tekintettel származásunkra, nyelvünk eredetére, szabadságharcainkra, Trianonra és a szovjet elnyomásra, de a rendszerváltás utáni időszakra is. Nem csoda, hogy megírta franciául Magyarország történetét, (de a finnek történetét) is.¹² A könyv dátumai 895-től 2012-ig jelzik napjainkat. Fantasztikus jegyzetanyaggal ellátott, térképekkel illusztrált, korabeli színes fotókkal kiadott remek, dedikált könyv. Vajon olvasák-e Franciaországban? Vagy nálunk? Nem tudom – de idéznünk kell szót szerint a könyv záró reflexióit, záró gondolatait.

Ultimes réflexions

„Magyarország történelmének hosszú históriája után le kell vonnunk egy drámai tanulságot. A magyarokat sem régen, sem napjainkban nem kedvelik. Az évszázadok folyamán csak kegyetlen gyűlölettel és meg nem értéssel találkoztak. A kereszténységhez való csatlakozásuk és a nomád életmódról való gyors átállás ellenére, amelyet első keresztény királyuk hirdetett – a teljes csatlakozást a nyugati világhoz; hazájuk hősiei védelme ellenére, melyet a keleti inváziók ellen tanúsítottak, sohasem tudtak igazán nyugati álarcot mutatni a világnak. A magyarokat mindig betolakodóknak hitték, akik a 20. század kezdetén garmatosították a Kárpát-medencét, és az őket körülvevő népek ezt sohasem bocsátották meg nekik. Habár hosszú ideje nem is soroljuk őket a barbár népek közé, akiknél Attila vére folyt, ők mégis sajátos, egyedüli magyar nyelvűeknek is köszönhetően fekete báránként jelennek meg, nagyon sokszor az európai népek között.

11 Bernard Le Calloc'h: *II. Rákóczi Ferenc egyetlen unokája*. Vác, 2003, Váci Városvédők és Városerődtartók Egyesülete, 28.

12 Bernard Le Calloc'h: *Histoire de la Hongrie*. 2014, Éditions Armeline, 434.
Bernard Le Calloc'h: *Histoire de la Finland*. Paris, 2010, Éditions Glyphe, 202.

Ezzel magyarázható az a sok-sok nehézség, amellyel napjainkban is meg kell küzdeniük, talán még jobban, mint történelmük tizenegy évszázadán keresztül.”¹³

Le Calloc’h viszont megértett és szeretett bennünket, hiába vonja le és fogalmazza meg világosan helyünket a történelemben és a világban. A *magyar nép pszichológiai elemzése* című tanulmánya már 1948-ban megjelent a *Revue de Psychologie des Peuples* elnevezésű szociológiai folyóiratban.¹⁴ Érdekes leszögeznünk, hogy a fiatal, finnugor és földrajz szakos nyelvészt akkor is mennyire érdekelték a magyarság problémái, különösen az igazságtalan békeszerződések hátterében. Célja az volt, hogy közelebb hozza a francia olvasók számára ezt a távoli népet, akiket megérteni és elismerni nem szoktak, mert nem is ismerik őket. Később, a rendszerváltás után itthon sokat beszélgettünk a magyar mentalitásról, az európai befogadásról vagy éppen a kívül maradásról, 2004-es uniós csatlakozásunk után is. Le Calloc’h úgy érezte, most megváltozhat a megítélésünk – hiszen megszólalhatunk az „európai népek koncertjében”. De, hogy jobban fognak megismerni és érteni bennünket? Ebben már kételkedett ő is. Ugyanakkor, bízott abban, hogy a határok – a politikai és erkölcsi határok – lassan eltűnnek az elkövetkező években. Megszűnnek a nagy és kis nemzetek közötti különbségek, és senkit sem lehet többé elítélni: nemzetisége, nyelve, vallása alapján. Optimistán ítélte meg az európai eszmét, az egyesülést, hiszen így elkerülhető a háború. Nem értette, amit akkor éreztem, amit Babits üzen, amit Illyés mond: mi csak akkor tudunk igazán európaiak lenni, ha megmaradunk magyarnak, csak azért is! Ugyanakkor figyelmeztetett a magyar nyelv tisztaságának megőrzésére, mert a nemzeti identitás a nyelvben jelenik meg, valamint a magyar gondolkodás „romantikus” jellegére, amikor elfelejtjük a történelmi tanulságokat. Ugyanakkor veszélyes a rezignált tudatunk, a pesszimizmusra, beletörődésre hajlamos magatartás. Tanulnunk kellene hibáinkból!

Mégis meglepett, amikor eljuttatta hozzám a Magyarok Világszövetségéhez 2010-ben írt üzenetét, amelyben megállapítja, a mai világ sem okult abból, ami történt: „Trianon még mindig itt van értelmetlen határaival, a kisebbségekkel, tömeges kitelepítéseivel, diszkriminatív és felháborító intézkedései következményeivel.” „Jó lenne, ha egy napon az egyesült Európa nem hunyna szemet a Versailles-ban bekövetkezett dráma felett, mert az idő múlik és semmi sem változik, semmilyen jogos igazságszolgáltatás nincs ebben az esztelen zűrzavaros, konc után tülekedő világban.” A levél 2010 júniusára datált.¹⁵ Láthattuk, a magyarságukért tudós, francia történész itt már nem nyugodt és optimista.

13 I. m. *Ultimes réflexions*, 269.

14 Bernard Le Calloc’h: *Esquisse d’une psychologie du peuple hongrois*. In *Revue de Psychologie des Peuples*. 3e année, N° 2 avril 1948.

15 Lásd bővebben: Madácsy Piroska: *Magyar sors – Trianon francia (és magyar) írók szemével*. *Hitel*, 2021. június, 81–106.

És ez az esztendő, 2010, ameddig rendszeresen ellátogatott Magyarországra, hogy előadásokat tartson. Le Calloc'h, a tudós magyar-barát „búcsúlevelét” 2013. április 18-án írta meg magyar barátainak.

BERNARD LE CALLOC'H

110. rue de Montreuil

75011 Paris

Tél. 01 43 73 79 76

2013. április 18-án

Kedves barátaim!

Tavaly nyáron nagyon beteg lettem, egészségi állapotom annyira megromlott, hogy nem tudom már elvégezni azt a sok munkát, amelyet korábban könnyedén elláttam. Élemedett korom és romló egészségi állapotom miatt kénytelen vagyok tehát visszavonulni. Nem jövök többet Magyarországra júniusban, mint azt sokáig tettem, már csak a 2012 előtt írt, készülőben lévő vagy kiadásra váró, néhány cikkel és könyvvel fogok jelen lenni. Több mint hatvan éven át foglalkoztam Magyarország történelmével és földrajzával. Több száz cikket és tanulmányt publikáltam ebben a témában. Minden tőlem telhetőt megtettem.

Ez tehát egy búcsúlevél. A legkülönfélébb területeken szerzett tapasztalatokban és élményekben gazdag élet vége felé mostantól kezdve a magány a sorsom. Sajnálattal nélkül elfogadom ezt a sorsot, hiszen Kati 2004. április 20-án bekövetkezett halála óta tulajdonképpen titkon erre vágytam. Most ő fog engem elkísérni az út végéig. Ennél többet nem is kívánhatok, hiszen abban a szerencsében volt részem, hogy több mint fél évszázadon keresztül a legcsodálatosabb feleség mellett élhettem.

Isten veletek, kedves barátaim! Köszönöm az irántam tanúsított szereteteket! Utolsó lehettemig meghatódottan őrzöm majd barátságotok emlékét.

Kézcsókkal, szeretettel:

Bernard

Személyes levelezésem is megszakadt 2016. óta. A legműveltebb, leginkább másokért élő és gondolkodó tudós francia professzorral, igaz magyarbaráttal nem lehetett kapcsolatot teremteni. Betegsége magányra kényszerítette, de szíve még akkor is azokért dobogott, akiket szeretett. Értünk is!

2022-ben bekövetkezett haláláról nem volt igazán hír. (Mégis, az *Études Finno-ougriennes* című folyóiratban 2024-ben írnak róla, természetesen nem mint magyar barátról, hanem mint nemzetközileg ismert tudós nyelvészről.¹⁶)

16 Laurent Planchais-Lagatu: Bernard Le Calloc'h (1925–2022) Hommage à Bernard Le Calloc'h qui a longtemps et abondamment contribué à notre revue. In *Études Finno-ougriennes*, 56/2024, p. 215–220.

Emlékezzünk hát rá most, a „nagy utazóra”, tisztelettel és hálával! Hommage à Bernard Le Calloc’h.

LE VOYAGEUR ¹⁷	AZ UTAZÓ
Je suis le voyageur que jamais ne rebutent Le longs cheminements apparemment sans but.	Én vagyok a vándor, ki bátran útra kel, bár tudja, hogy célját tán sosem éri el.
Je suis celui qui passe et jamais ne demeure, Celui qui ne compte ni les jours ni les heures. Le vagabond curieux qu'émeuvent et séduisent Les mille et un trésors apportés par la brise.	Én vagyok, ki elmegy és soha nem marad, Aki nem számolja a múltó napokat. A kíváncsi vándor, kit meghat s megérint A friss széllel érkező ezernyi kincs.
Je suis le vieux bougon qui n'a jamais besoin De rechercher la foule s'il veut se sentir bien.	Én vagyok a vén morcos, ki sosem vágyik tömegre, ha nyugalmat szeretne.
Je suis le pelerin aux semelles de vent, À la main le bourdon, au dos le sac pesant, Foulant tous les sentiers que l'histoire a tracés, De village en village, au hasard du trajet.	Én vagyok a szélszárnyú zarándok, Kezemben bot, batyu a hátamon, Múlt idők rejtett ösvényein járok, Faluról falura, merre sodor a sors.
Je suis le chemineau, rebelle et solitaire, Parcourant en tous sens les chemins de la terre, Toujours poussé plus loin par quelque force obscure,	Én vagyok a bús-magányos vándor, A Föld útjait egyre csak járom, S valami furcsa erő hajt tovább.
Capricieuse, obstinée, et qui jamais ne dure, A gagner d'autres lieux, rivages inconnus, D'autres "ailleurs", plus loin, que je crois méconnus, Insaisissable proie qui fuit devant mes pas Ainsi que l'horizon, reculant pas à pas.	Szeszélyes, elszántan kitarató, Mindent más, új partokra tartó, Kit egyre messzebb szólít az ismeretlen, Távoli cél, mely elérhetetlen, Mint horizont: lassan-lassan Tűnik el a messzeségben.
Bernard Le Calloc’h	Bernard Le Calloc’h

17 A *Le voyageur* című költeményt a szerző egyik utolsó levelében küldte el számomra. A verset Sebe János fordította magyarra.